

Opponensi vélemény

Tóth Ferenc *Egy magyar származású francia diplomata Kelet-Európában a 18. század második felében. François baron de Tott (1733-1793) életpályája* (Budapest, 2012) című MTA doktori értekezéséről

Tóth Ferenc MTA doktori értekezése véleményem szerint teljes mértékben megfelel a követelményeknek, emiatt javaslom az MTA Doktori Tanács illetékeseinek, hogy bocsássák nyilvános vitára és támogatom, hogy megkapja az MTA doktori címet.

Az értekezés szerkezeti felosztása, fejezeteinek logikája számomra mindenütt teljes mértékben meggyőző. A megfogalmazás szakszerű, amit különösen ki kell emelni egy olyan értekezés esetében, amely több tudományterületet érint, amilyenek a francia diplomácia, az európai hadtörténet, a török, tatár hadviselés és társadalmi felépítés, valamint a François baron de Tott által írt emlékirat műfaji kérdései. A jelölt a tárgyalt korszakhoz illetve kultúrákhoz kötött sajátos kifejezéseket jól pontosítja és magyarázza. Külalakja kifogástalan, elírásokat szinte egyáltalán nem találni benne, néhány kisebb, formai korrekciót követően a nagy terjedelmű dolgozat kiadhatónak tekinthető. A korábban kevésbé tárgyalt, magyar vonatkozásban is érdekes témát élvezetes stílusban adja elő, így megjelentetése esetén, amelyet feltétlenül támogatok, a legkülönfélébb érdeklődésű olvasók számára érdekes lenne.

Célkitűzései között megjelöli, hogy történelmi életrajzot kíván készíteni a magyar gyökerekkel rendelkező francia diplomatáról, aki egy folytonosan változó történelmi időszakban képes volt a francia diplomácia és kereskedelem számára fontos eredményeket elérni minden állomáshelyén, kivételes egyéniségének, sajátos képzettségének, jó kapcsolatteremtő és kiváló helyzetmegítelő tehetségének köszönhetően. Ezt a célt maradéktalanul meg is valósítja. Gondolatmenetét tudományos módszerekkel építi fel, egyre újabb tereket, forrásokat nyit meg, feltárja a 18. század második felének diplomáciai, politikai életét, hadügyeit, kereskedelmi és hatalmi harcait. Tóth Ferenc értekezése jól mutatja széleskörű és elmélyült tudományos felkészültségét, valamint azt is, hogy jól ismeri, és megfelelően be tudja mutatni a francia diplomácia lehetőségeit a tárgyalt korszakban. Hiteles képeket rajzol a katonai diplomácia központi alakjairól, tárgyalja a korszakban végbemenő hadügyi és diplomáciai „forradalmat,” a francia kereskedelem érdekeit, a politikai válságokat. Jól használja fel a kéziratárakban fellelhető anyagokat. Ezek egy részére maga talált rá, külön érdekéért kell említeni, hogy kevésbé ismert levéltárak anyagát is bevonta a kutatásokba, de a korábban ismert iratok is csak a nagy háttértudással rendelkező kutató előtt válnak igazán beszédessé. A

kaotikus keleti viszonyok áttekintése és logikus bemutatása ezen kívül megfelelő kritikai érzéket is kívánt. A francia diplomácia, hadügy és külpolitika mellett a krími tatárok, a török birodalom és a Mediterráneum (főleg Egyiptom) vonatkozásában is új eredményekkel tudta gazdagítani nemcsak a magyar történettudományt, hanem az általa is idézett óriási, elsősorban francia, angol és német szakirodalmat. Érzékenyen elemzi a királyi, illetve külügyminiszteri utasítások szigorát és a végrehajtásuk során alkalmazható rugalmasságot, ezzel is hangsúlyozva François baron de Tott egyéniségének sajátosságait. Meglátatja, milyen kényesek és veszélyesek voltak a magyar származású diplomata küldetései. Kiemeli diplomáciai szerepének sokrétűségét: nyomon kell kísérnie az európai diplomáciában, a francia külügyben és a Kelet-Európában végbemenő változásokat, eközben lankadatlan figyelemmel felderíteni, hol vannak a francia politika, kereskedelem és diplomácia számára hasznosítható helyzetek. Végül a diplomácia szabályait és nyelvét alkalmazva továbbtámasztania kell a legfontosabb ismereteket feletteseinek, cselekvési javaslatokat kell megfogalmaznia vagy éppen rendkívül eltérő képességeket feltételező missziókat végrehajtani. A helyszínek is változatosak: Neuchâtel, a krími tatárok földje, a szétbomlás határán álló oszmán birodalom, az oszmán uralom alatti városok, szigetek és tartományok. Tóth Ferenc értekezésében a fenti központi gondolatok nagyon jól érvényesülnek, így a történelmi életrajzot nemcsak a kronológiai felosztás tagolja. Nem hagyja soha széthullani vagy érdektelenné válni írását, amelynek még azok a fejezetei is érdekes mozaikokat képeznek a baron de Tottról készült teljes képben („tableau”-ban), amelyek a Rákóczi-szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült, és pályájának kialakulásában meghatározó szerepet játszó apját, Tóth Andrást, testvérét, a kalandor André de Tottot „Casanova barátját”, vagy lányát, Sophie de Tottot, „az emigráció portréfestőjét” mutatják be.

Szabadjon rövid, személyes kitérőt tennem véleményemben: Tóth Ferenc az értekezés tárgyát képező emlékiratokról írt szakdolgozatát vezetésem alatt készítette el, jelen voltam kutatói pályája indulásánál, habilitációjánál. Nyomon tudtam követni François baron de Tott *Emlékirataival* kapcsolatos kutatásait és kiadói valamint fordítói munkálkodását, könyvei, tanulmányai megjelenését, így láttam, hogyan gazdagodott húsz éven át tudományos kutatása, amelynek középpontja ugyanaz a történelmi alak maradt ugyan, de amelynek kerete kitágult, kutatási kérdései, módszerei és forrásai mindmáig bővültek. Módomban áll megítélni azt a jelentős pályáivet, amelyet Tóth Ferenc végigjárt eddig, és amelynek gazdag eredményeit jól követhetően és világosan foglalta össze értekezésében, noha tudományos munkásságának nem minden területét ismerem behatóan (amilyen például a hadtörténet, vagy a katonai építészet) ezek megítélését az egyes területek szakértőire bízom. Tóth Ferenc könyveinek és

Konstantinápolyban (Magyarországon is járt). *The Present state of the Ottoman Empire (containing the maxims of the Turkish politie, the most material points of the Mahometan religion, their sects and heresies, their convents and religious votaries, their military discipline, with an exact computation of their forces both by land and sea, illustrated with divers pieces of sculpture, representing the variety of habits among the Turks)*, című műve 1668-ban jelent meg, két év múlva már francia fordításban olvasható (*Histoire de l'état présent de l'empire Ottoman*), majd sok kiadást megért, Montesquieu és Voltaire könyvtárának is részét képezte. Mindkét író alapvető forrása a Kelet, illetve a törökök vonatkozásában, a *Perzsa levelekben* jelentős a hatása, Voltaire pedig *Essai sur les moeurs* című művében hivatkozik rá (93. fejezet).

Véleményemben meg szeretném erősíteni azt az értekezésben erőteljesen megfogalmazott gondolatot, mely szerint „az orientalista emlékiró könyve jól tükrözi a felvilágosodás eszméit” (216. o.), „harcos politikai pamflet a keleti despotizmus” vitájában (196.o.). Ehhez a gondolathoz szeretnék néhány kiegészítést fűzni. Tott műve olyan vitákhoz jelent érdekes hozzájárulást, amelyek éppen a két előbb említett íróhoz kapcsolódnak, akiket a 18. századi filozófusok közül az emlékiratok szerzője kitüntetett figyelemben részesített és az értekezés is többször említ. Montesquieu filozófiájának központi és egymással összefüggő gondolata az európai egyensúly kérdése és a keleti despotizmus bírálata, és mindkettő Voltaire erőteljes kritikáját is kiváltotta. Montesquieu az európai egyensúly kérdésének a *Réflexion sur la monarchie universelle* című művét szenteli (magyarul 1943-ban *Európa egységéről* címmel) és kifejti, hogy az európai egyensúly nevében tulajdonképpen a francia hegemoniát akarják visszaállítani. Ezt az írását 1734-ben akarta kiadni, de visszavonta a kéziratot és a publikálási jogot a kiadótól. Félelmeit fogalmazza meg: elítéli a katonai hódításokat és az erőszakos diplomáciai beavatkozásokat, helyette a gazdasági kapcsolatok erősítését javasolja Európa uralkodóinak. Ez a gondolata későbbi műveiben is megjelenik. A másik filozófiai kérdés, amely *A Törvények szelleméről* című művében kapja a legismertebb megfogalmazást a keleti despotizmussal kapcsolatban, amelyben az egy személyben koncentrálódó uralkodást bírálja az önkényesség veszélyére figyelmeztetve. Voltaire ellenvéleményének okaként fontos megemlíteni a keleti társadalmakban érvényesülő vallási tolerancia eszméjének védelmét, ahogyan az értekezés írója teszi (210.o.), de azt sem szabad elfelejteni, hogy ő egyértelműen a (jól működő, „alkotmányos”) monarchia híve, szerinte keleti despotizmus nem létezik, a despotizmus a monarchia elfajulása. Ez némileg magyarázza a francia filozófusnak Tott báró katonai reformjaival kapcsolatban megfogalmazott ellentmondásos véleményét, amelyet egyébként az értekezés részletesen

bemutat (125-127. o.). François baron de Tott *Emlékiratai* jól mutatják, hogyan használja fel a francia állam és monarchia diplomatája a műfajt filozófiájának kifejezésére, és hogyan viszonyul a két filozófus gondolataihoz: miért utasítja el konzekvensen Montesquieu gondolatait a keleti despotizmussal kapcsolatban és miért tartja fontosnak Voltaire véleményét.

Az értekezésnek azok a részei is figyelmet érdemelnek, amelyekben a szerző a korabeli magyar történelemmel összekapcsolja a magyar gyökereket híven ápoló francia diplomata sorsát. Ez a szál gondolatmenetében végig jelen van, konkrétan azt a hipotézist említjük, amelyet Mikes Kelemen *Leveleskönyvének* Magyarországra kerülésével kapcsolatban felállít (170, 191. o.).

Az illusztrációk szépen kapcsolódnak a kutatási témához. Több helyen említi a szerző, hogy François baron de Tott térképeket is készített (pl. 98. o.), szívesen láttam volna azok közül is néhányat. Amennyiben ezek elérhetők és reprodukálhatók, feltehetően érdekesen egészítené ki közlésük a báró kivételesen sokoldalú egyéniségéről alkotható képet.

A levéltári források bibliográfiai bemutatása alapos és pontos (218-225.o.). Feltétlenül szükséges felhasználásához az értekezésben közölt rövidítésjegyzék (248.o.), amelyet azonban érdemes lenne kiegészíteni néhány hiányzó tétellel és következetesen használni a lábjegyzetekben. Ezzel szemben a „Könyvek, folyóiratok” rövidítésjegyzéke esetleges, teljes elhagyását javaslom (folyóirat nincs is a listában, 249. o.). A nyomtatott művek bibliográfiája imponálóan gazdag és jól mutatja az értekezés sokoldalú tudományos háttérét (226-247. o.), szerkezeti felosztása azonban némileg megnehezíti a lábjegyzetekben idézett egyes művek azonosítását. Tóth Ferenc is említi, hogy a könyvben tárgyalt diplomácia-, gazdaság-, had- és egyháztörténet, de a keletkutatói vagy földrajzi irodalom, valamint az életrajzok is összefonódnak, szétválasztásuk a bibliográfiában sem szerencsés. Néhány, többször is említett művet nem sikerült benne megtalálnom (így Diderot és d’Alembert *Enciklopédiáját*, vagy François Charles-Roux sokat idézett *Le projet français de conquête*, 1929-ben kiadott művét). Az egyszerű betűrendes katalógust könnyebben használhatónak gondolom, érdemes lenne benne elkülöníteni az 1800 előtt és azt követően megjelent műveket, ahogyan ezt a korszakra vonatkozó tudományos kiadványokban legtöbbször teszik. A lábjegyzetekben következetesen egységesíteni kell a hivatkozásokat. Ezen kívül feltétlenül szükségesnek tartom, hogy az értekezésből készülő könyvben szerepeljen a nevekre vonatkozó index (Névmutató), amely az értekezés gazdag kutatási eredményeit is jobban kiemelné és a különböző tudományterületek számára könnyebben elérhetővé és továbbgondolhatóvá tenné. (Részletesebb megjegyzéseimet megjelöltem az általam olvasott példányban a szerző esetleges

felhasználására. A szinte sajtóhibák nélküli értekezésben néhány idézet többször előfordul, noha eltérő kontextusban, ezeket kerülni kellene és belső utalással megoldani, így egy Sonnini de Mannoncour könyvéből származó szövegrész a 144., 189. és 203. oldalakon, a Peysonnel kritikájával kapcsolatos megjegyzés a 190. és 207. oldalakon). Ezek azonban könnyen javítható, kisebb formai kifogások, amelyek semmilyen módon nem érintik az értekezés tartalmát és nem vonnak le tudományos értékéből.

Összefoglalásként megállapítom, hogy Tóth Ferenc dolgozata minden szempontból eleget tesz az MTA doktori értekezések esetében felállított követelményeknek. Témája fontos, eredményei jelentősek több tudományterületen, kivételesen sok új levéltári forrást tár fel, mutat be és helyez a nemzetközi kutatások összefüggésrendszerébe, sokoldalú megoldást nyújt a François de Tott báró diplomata-író-filozófus rejtélyesnek tartott egyéniségével kapcsolatban felmerült kérdésekre, ugyanakkor nemzetközileg is jelentős, új eredményeket hoz a 18. század francia, európai és közel-keleti történelmében. Az értekezés tárgyát képező szerző *Emlékirataival* kapcsolatos kutatási eredmények és a jelölt munkájának köszönhető kiadások a jelenleg folyó műfaj történeti kutatások középpontjában álló memoár-műfaj története és elmélete vonatkozásában is érdekes hozzájárulást jelentenek, főleg a személyes műfaj és az egyéniséget háttérbe helyező diplomáciai iratok összevetése vonatkozásában.

Fentiek alapján megismétlem, hogy Tóth Ferenc értekezését feltétlenül érdemesnek tartom a nyilvános vitára, továbbá javaslom az MTA Doktori Tanácsának, hogy a vitát követően részesítse őt az MTA doktori címében.

Szeged, 2013. november 12.

Penke Olga
az MTA doktora